

Ciril
Zlobec

Beseda o slovenski kulturi danes

Februar, pravzaprav teden, ki ga zaznamuje datum Prešernove smrti, vse bolj očitno postaja nekakšno časovno stičišče vseh naših pričakovanj in prizadevanj na področju kulture, še posebej tistega njenega dela, ki ga pojmuje kot umetnost in ki naj bi v svoji konkretni podobi izpričeval najsrečnejše trenutke ustvarjalnega duha naroda, družbe. Naša eksistencialna pogojenost pa je nedvoumno taka, da nam

niti narodno niti družbeno v kulturi in umetnosti ne moreta biti zanemarljiva prvina. Samo tako, ob takšnem »pogledu na stvar«, je mogoče razumeti naravnost strastno vztrajanje na živi navzočnosti kulture v narodu, družbi, vztrajanje, ki bi se zdelo kakemu tujcu z drugačno duhovno provenienco in z drugačnimi izvori zavesti o sebi in svoji pripadnosti narodu docela nerazumljivo, v vsakem pogledu pretirano, če ne že kar bolešno.

Nam pa se zdi popolnoma naravno, da to vztrajanje spremenimo v politično nalogo, v politično akcijo družbe. Posebna politična pozornost na nečem, kar ni vsakdanji predmet politike, pa je skoraj zanesljivo znamenje, da je vprašanje resno ali pa da so pomembni ustvarjalni potenciali postali neučinkoviti in jih je zato treba spet organizirano naravnati v plodnejše tokove.

V sedanjem slovenskem primeru gre prav gotovo za oboje, vendar vse kaže, da je prvi motiv, resnost položaja, poglaviten. Zato je najbrž prav, da tudi v naši reviji ne gremo molče mimo njega.

Morda bi kazalo — oprti na statistične ugotovitve, ki jih tu ne gre ponavljati — zapisati, bolj, kot je to v navadi, tudi kritično besedo o stanju v slovenski kulturi, kritično besedo morda tudi o tistih vidikih, ki jih dnevna akcija zanemarja ali pa jih že zaradi svoje narave ne utegne jemati dovolj v poštev. Nekaj je namreč mogoče zanesljivo trditi: tudi v socialistični družbi je človek tako zelo zazrt predvsem v svoj materialni vsakdan (in obremenjen z njim, tudi tragično), da se mu sleherna duhovna vrednota, če ni družbeno organizirane skrbi zanjo, vse bolj odmika, postaja vse bolj samo še spomin na šolo, torej prazen simbol brez kakršnekoli dejavne vsebine; dejavnost kulture same po sebi pa se pri takšnem narodu, kot smo Slovenci, kaj kmalu tako nevarno zoži, da ostane samo še pričevanje, lahko tudi pomembno, zgodovinsko, pa vendar samo pričevanje, ne pa hkrati tudi dejavna navzočnost v času.

In prav v tem je, najbrž, resnost položaja: prav kot družbena sila se je kultura pomaknila na obrobje. Življenje samo nas vsak dan prepričuje, da brez kulture (sic!) je mogoče živeti. To ugotavlja statistika. Brez kulture (brez aktivnega odnosa do nje) živi celo večina ljudi. Pa vendar: če živi brez

kulture posameznik, ne more brez kulture shajati družba. Paradoks je samo navidezen. Civilizirane družbe brez kulture praktično ne poznamo, ne v preteklosti ne v naših dneh. Življenje posameznikov, ki se jih kultura ne dotika, pa je zmerom bilo in ostaja najbolj vsakdanji pojav. Pri nas in v svetu, nekoč in danes. To je stanje, ki se ga zavedamo, čeprav si ga največkrat ne upamo definirati, ker je destimulativno, pa vendar stanje, ki ga skušamo premagati ob vednosti, ki izhaja iz izkustva, da ga dokončno nikoli ni mogoče premagati, da ga torej lahko samo bolj ali manj uspešno premagujemo.

To stanje, ko nam že preprosto opazovanje razkriva bistveno razliko med intimno potrebo posameznika in objektivno potrebo družbe, v zadnjem času izraziteje zaposluje tudi politične strukture naše družbe. Še zlasti se je angažirala Zveza komunistov z akcijo Človek, delo, kultura.

Ali lahko v »tednu slovenske kulture«, programsko in simbolno povezanim s Prešernovim imenom, z njegovo umetnostjo in živo kulturno pobudo, ki jo ta umetnost skriva v sebi, že opravimo tudi prvo žetev teh naporov, prizadevanj po večji navzočnosti kulture v našem življenju? Po njeni dejavni navzočnosti? Ali naj prve plodove iščemo že kar v otipljivih pojavih takšne navzočnosti? V boljši prodaji, večji knjižnični izposoji in zatorej, najbrž, v povečanem številu bralcev knjig? V večjem obisku gledališč, koncertov, galerij? V poživljenem amaterskem delu, v odzivnejšem kroženju »profesionalne« kulture? Pokazatelj je seveda lahko veliko, zlahka jih najdemo, ko želimo sami sebe prepričati, da so se stvari premaknile, da je premik že kar frontni, kot čujemo in beremo, zlahka pa tudi najdemo pokazatelje, ki pričajo o starem, nespremenjenem stanju.

Iz več razlogov je mogoče zapisati, da prav ta možnost subjektivne ocene, ko se nam isti pojav kaže kot gibanje in mrtvilo, odvisno od narave naših oči, botruje novim nesporazumom, nesoglasjem in včasih že kar antagonističnemu merjenju sil, ki pa se med sabo bolj nevtralizirajo kot spodbujajo. Ko to zapisujem, se moram seveda vrniti (da tudi sam ne bi postal vzrok za nove nesporazume) k sami pobudi tega razmišljanja, k misli, da je bistvena za stanje v slovenski kulturi tega trenutka prav razlika med intimno potrebo posameznika in objektivno potrebo družbe ob tudi že izraženem spoznanju (vsak trenutek in na vseh ravneh dokazljivem), da posameznik, očitno, lahko živi brez kulture, brez umetnosti pa še celo, medtem ko narod in družba ne moreta. To potrjujejo v prav ganljivi obliki številna javna razpravljanja o kulturi, ko smo priče resnično množičnemu in že kar strastnemu pritrjevanju kulturi ob hkratni, nespremenjeni brezbržnosti prav teh ljudi tam, kjer ta kultura resnično je, dostopna in vsak trenutek na razpolago. Teh besed ne zapisujem nikomur in ničemur v posmeh, ne ljudem ne prizadevanjem, želel bi le opozoriti na različnost v sami naravi našega odzivanja na kulturo, iz česar je mogoče razumeti, zakaj je sorazmerno lahko doseči množično zavest o potrebi kulture v družbi, hkrati pa komaj kaj storiti za prebujanje in ohranjanje intimne potrebe po kulturi v posamezniku. Neupoštevanje te razlike nas namreč kaj lahko zapelje v zmoto, da vidimo dejavno navzočnost kulture že v samem razpravljanju o njej, v množičnem razpravljanju pa že množično odzivanje nanjo.

V tej vsesplošni »kulturni ofenzivi«, če smem neko dejavnost tako imenovati, smo spet oživili star ideal: kulturo naj uživa (ali bolje: živi) sleherni človek. Prvzaprav smo ta ideal dopolnili s privlačno novostjo: vsi smo ustvarjalci in vsi potrošniki kulturnih dobrin. In včasih tudi: kultura je vse, kar je

lepo, dobro, plemenito, kar spodbuja napredek, in podobno. Seveda: izkušnja nas uči, da so ideali enoten pojem le, če si jih ne ogledamo od blizu, le dokler se ne najdemo z njimi iz oči v oči. Ko pa jih vsak izmed nas poskuša napolniti s konkretno vsebino, tako rekoč sam s sabo, razočarani ugotavljamo, da so »drugi« ta ideal »izdali« ali se mu vsaj odrekli, nanj pozabili. Tako, se mi zdi, je tudi z našimi občutki v sedanjem razpravljanju o kulturi. Zato se moramo predvsem vprašati: Ali so naše predstave o kulturi res tako enotne, tako vsesplošno sprejemljive, da je za temeljno spremembo nezavidnega položaja na tem področju dovolj že dobra volja? Organizirano hotenje? Past je namreč v naslednjem: vcepljanje nekakšne dolžnosti do kulture je neznansko daleč od intimno občutene, kreativne potrebe po njej. Če naj bodo naša množična občila vendarle nekakšno zrcalo resničnih odnosov in stanj, bi na primer za problem knjige lahko sklepali — tako po obsegu kot po zavzetosti pisanja — da je ves samo v bolj ali manj ustrezni organiziranosti trga in financiranju. V abstrakcijo idealizirani bralec ne sega po knjigi samo za to, ker da je knjiga predraga, preluksuzno vezana, vsebinsko ne dovolj zanimiva, ker so založniki premalo povezani med sabo, skratka: sami objektivni razlogi in jih je torej prav zato, ker so takšni, mogoče relativno hitro premagati. Presleglo bi namen tega zapisa ob Prešernovem prazniku, če bi skušali razsvetliti to mistično temo usode slovenske knjige. Morda samo dve značilni podrobnosti, ki pogojujeta skepso in dvom ob marsikateri javni razpravi o tej problematiki: najboljši kupec ni tisti z najvišjim standardom, za katerega vemo, da že razsipno razmetava denar, saj več ne ve, kaj bi z njim počel; knjižni programi slovenskih založb so v primerjavi s podobno dejavnostjo v svetu zgledno kulturno koncipirani, kvalitetni in vsebinsko ter stilno dovolj raznoliki. Kje se je torej zataknilo?

Ali je res človeško žaljivo, če izrazimo ne povsem neupravičeno domnevo, da bo treba slej ko prej spregovoriti o določeni duhovni lenobi slovenskega človeka, pa čeprav bi to zamajalo trdovratni mit o našem narodu, ki da je že apriori kulturen? Naj ta misel ostane samo kot domneva, morda kot vprašanje. Narodov demanti, izražen v dejavnejšem odnosu do kulture, bi bil seveda čudovita zadeva.

In ker je ta zapis namenjen literarni reviji: kakšna je usoda slovenskega pisatelja ob bolj ali manj znani usodi slovenske knjige? Honorarji so, kot večkrat slišimo, skromni, toda možnosti dela — ob naravni, niti ne prehudi kvalitetni selekciji — skoraj idealne. Ne tako neznatna družbena subvencija že dolgo in uspešno prekriva paradoks, ki je za slovenske razmere še posebej značilen: ker je »tržna ponudba« večja od povpraševanja, ponujeno pa priznana potreba družbe (ne pa v enaki meri tudi intimna potreba njenih članov), je ob družbeni intervenciji zagotovljen pisatelju, dobremu in slabemu, sicer neutemeljeno izenačen, pa vendar sprejemljiv eksistenčni minimum (tudi in največkrat ob bolj ali manj izkoriščenih »drugih« možnostih v sferi pisanja ali z njim povezanih dejavnosti). Pa vendar: tudi usoda sodobnega pisatelja ni zavidljiva:

Prav ob najnovejšem razpravljanju o položaju knjige večkrat beremo, neposredno in med vrsticami, kot da v slovenskem pisateljskem svetu nekaj ni v redu, kar največkrat izzveni v pričakovanje (če že ne v zahtevo), da je treba tudi tu stvari urediti. V interesu slovenske knjige v ožjem, v interesu slovenske kulture v širšem smislu. Očitki niso novi: vsebinsko slovenska sodobna literatura ni zanimiva, nerazumljiva da je in obremenjena z obrobni

problemi, namenjena samo ozkemu krogu, včasih celo že kar samo kritiki — ta pa, kritika, da se izživlja ob vsem mogočem, ne podpira in ne zavrača, s svojim brezosebnim, nerazumljivim pisanjem onemogoča zdravo diferenciacijo. Predvsem pa ni v naši literaturi (in kulturi sploh) nikakršne polemike, zato v vse bolj nostalgичnem tonu poročamo o takem razveseljivem pojavu v sosednjih republikah. Pa vendar: Jos'p Vidmar je tudi v tem povojnem obdobju posvetil precej svojega daru in časa prav polemiki, načelni in konkretni, toda le njegova vzvišenost, osebna in literarno-nazorska, ga je obvarovala, da ni občutil, milo rečeno, vseh vrst neprijaznosti, ki jih je s svojo polemiko sprožal; Jože Javoršek se je zadnja leta tako rekoč zapisal ostri kritiki in polemiki, a je . . . (pustimo stavek nedorečen); nekaj bridkih je svojčas zapisal tudi Janez Menart — zadnje čase je v tej zvrsti raje bolj redkobeseden. To seveda ni opravičilo, da polemike ni ali da je je premalo, prav redkost njenega pojavljanja in »usoda« tistih, ki jo pišejo, najbrž po svoje dokazujeta, da se kot književna zvrst ne prilega najbolje na kožo slovenskega človeka. In, navsezadnje, si je res želimo? Vsa razpravljanja o literaturi ostro bdijo nad vsem, kar bi utegnilo »razkrojevalno« vplivati na njeno celovitost, enotnost, enost — vsakršno cepljenje ali povezovanje, resnično ali navidezno, je klan, nečedna kuhinja in podobno, umetniška polemika pa je vendarle v smenjenju ali negaciji nečesa (ali nekoga) zmerom bila, vsaj posredno, afirmacija nasprotnega ali vsaj nečesa (nekoga) drugega. Vse naše polemike, kolikor jim niso razna uredništva zaradi »nedopustnih zastranitev« odpovedala že pred iztekom gostoljubje, pa so se prej ali slej sprevrgle v razna namigovanja o moralni nečednosti ali intelektualni inferiornosti, kolikor niso naglo končale z bolj ali manj negativno politično nalepko na ime enega od obeh duellantov. Včasih, ko so bile moči izenačene, pa kar na obe.

To seveda ni samo stvar literature, možnosti za polemiko — ne tisto, ki ljudi zabava, ampak tako, ki stvari prevetruje — bi morali najti na vseh področjih našega javnega življenja, saj preprosto ni mogoče verjeti, da bi bila potrebna, plodna in zaželeno samo v kulturi, v književnosti pa še posebej. Pravim: polemika v naših posebnih razmerah, ko se na vseh področjih in pri vseh dejavnostih dogovarjamo, nasprotna stališča usklajujemo, sporazumevamo. Zgledi vlečejo, bi lahko rekli s kancem ironije: najprej drugod, potem še v literaturi, čeprav tu najmanj upravičeno, saj gre pravzaprav za posebno, že utrjeno literarno zvrst . . .

Zahteve do (slehernega) sodobnega slovenskega pisatelja, če naj se še nekoliko pomudimo pri tej temi, so največkrat posplošene in abstraktne in prav zato prej destimulativne kot spodbudne: literatura (kot umetnost sploh), če naj se v njenih srečnih trenutkih zrcali ustvarjalni duh naroda, družbe (zakaj pravzaprav slavimo Prešerna?), je lahko samo v izjemnih primerih in okoliščinah vaba za vstop v temne prostore umetnosti, še redkeje zabava, zanesljivo pa je z njo nekaj narobe, ko postane predmet za preganjanje dolgega časa.

A predvsem to, se zdi, večkrat pričakujemo od sodobne slovenske literature. Samo takšna bi namreč lahko čez noč postala čisto nekaj drugega, kot je danes. Prav gotovo: tudi s to literaturo je marsikaj narobe, če bi ta ali oni glas utihnil, bi bila pesem najbrž čistejša, vseeno pa se moramo vprašati: Ali je res, da se sleherni sodobni slovenski pisatelj že kar trudi, da bi živel zunaj svojega časa, da bi bil kar najbolj nerazumljiv, nedostopen? In če se spet vrnemo h knjigi: ali je krivda za njeno premajhno odmevnost, premajhno

učinkovitost res samo v njej sami in bomo zato sočustvujejoče še naprej pestovali našega tako imenovanega kulturno globoko čutečega, a nepotešenega potencialnega bralca?

Vsa ta vprašanja seveda v ničemer ne razrešujejo zagate, zavedam se, da v njih ni impliciran odgovor, zakaj tako majhna, neustrezna odzivnost slovenske knjige (samo sodobne ali slovenske knjige sploh?), odzivnost, ki ni v skladu z doseženo stopnjo civilizacije in materialnega standarda slovenskega človeka sedanjega trenutka. Ali se je res »znotraj slovenske knjige« zgodilo kaj takšnega, kar ji zapira pot do bralcev? Prav gotovo: zgodili so se in dogajajo se premiki, ki jih literarna kritika skrbno spremlja in zvečinoma spodbujajoče ocenjuje, vendar samo z vidika literarnega razvoja v najožjem smislu, zanima jo (samo) izraz, jezik, inovativne prvine, vse manj pa tisto, kar je nekoč vezalo knjigo na širši krog bralcev: njena vsebina, sporočilo. To pa pomeni, da se kritika zanima prav za tisto zvrst sodobne literature, ki tudi ob posredništvu kritike ne more računati na večjo odmevnost pri bralcih, ker je zaradi svoje programske zapisanosti inovativnim ambicijam večinoma resnično težko berljiva, vse bolj predmet strokovnega in vse manj bralčevega zanimanja. Je zaradi takšnega stanja in odnosa nastal vtis, da je samo takšna literatura res sodobna in »prava« in da je bralčev odnos do nje tako zanemarljiva prvina, da je bolj ali manj vseeno, če se pretrga, razblini in postane samo še predmet znanstvene raziskave? Takšna naravnost literature ni nobena slovenska posebnost, pozna jo ves svet — kjer ji družba ali država ne postavlja omejitev, ne piše zakonov, toda: v večjih kulturnih sredinah, kjer ima vendarle svojo besedo tudi trg, je tudi »strokovno«, »znanstveno« zanimanje za takšno literaturo dovolj široko, da osmišlja (in omogoča) njeno navzočnost tudi z vidika bralčeve odzivnosti, predvsem pa: v vseh takih sredinah je takšna literatura samo del neke dejavnosti, ne pa njena celota, kar je zaobjeto že v samem pojmu avantgarda.

Pri nas ne ravnamo zmerom tako. V želji, da bi bila literatura en sam zaokrožen in enoten pojem, enako učinkujoča in odzivna, neprestano poskušamo en njen del, eno njenih možnosti, eno njenih realitet razglasiti za pravo, zmagujočo, estetsko obvezno. Prav zanimivo bi bilo ugotoviti, koliko smo v tem smislu v teh povojnih letih »sektešili«, »posiljevali« bralce, sam literarni razvoj in pogostoma tudi pisatelje. Najbrž z ne dovolj uspeha, pa vendar: uredniški koncept Sodobnosti (zanesljivo pa podpisanega) skuša ves čas upoštevati in spoštovati »naravni« tok literarnega razvoja pri nas, upoštevati in spoštovati naravno nadarjenost in naravnost avtorjev, upošteva uspehe in tudi samo iskanja le navidez enotne avantgarde, hkrati pa tudi poglobljanje in bogatenje samo navidez že znanih svetov, kar prepogostoma odpravljamo s pejorativno oznako »tradicija«. Je bilo v tej koeksistenci različnosti in nasprotij dovolj soočenja, tehtanja, vrednotenja? Najbrž ne. Največkrat se je pred to nalogo znašel bralec sam. Toda: je ta naš bralec dovolj angažiran, da ob konkretnih primerih različno pojmovane sodobnosti v današnji slovenski literaturi, s kakršno se srečuje v reviji (pa tudi na knjižnem trgu), sam občuti potrebo po kritičnem ali celo polemičnem branju? Sodeč po nenehnem vračanju k vprašanju, zakaj tudi naše literarne revije nimajo, tako kot tudi knjige ne, ustreznega kroga bralcev, je očitek na račun uredniške (ali urednikove) politike povsem razumljiv. Je pa tudi upravičen?

Sodobnost je revija s tradicijo, pa vendar: mehanične primerjave med »nekdanjimi« in sedanjim časom ne povedo ničesar, ali skoraj ničesar. Do

nespoznavnosti se je spremenilo vse naše življenje, z njim pa so se spreminile in se iz leta v leto spreminjajo tudi naše revije. Ne med zadnjimi, upam, tudi Sodobnost. Ne subjektivni občutek, izkušnje teh več kot trideset povojnih let kažejo, da naš čas — ne pri nas ne v svetu — ni tak, da bi na ustvarjalnem področju kdorkoli, vsak trenutek, za sleherno potrebo, tudi enodnevniško, pregledno in prepričljivo z nekaj stavki lahko označil bistvo iskanj in dela mnogih, vse bolj številnih avtorjev, ki — v našem primeru — bolj ali manj nepretrgoma, iz meseca v mesec polnijo strani neke (svoje?) literarne revije, glasila, ki po svoji tradiciji in položaju, priborjenem in danem, poskuša in mora biti na ravni najvrednejšega, kar ustvarjalni duh naroda lahko v določenem trenutku, na tem področju, ponudi javnosti — kot preverljiv, prav nič skrivnosten rezultat svojega dela. Zato, najbrž tudi takšna zadržanost urednikov (tudi podpisanega), ki si ne upamo v nekoč tako značilnih uvodnikih sintetizirati hotenj in rezultatov čedalje bolj heterogenih sodelavcev, ali jim v imenu tipičnega nasproti posebnemu (tudi skozi to izkušnjo smo šli), osrednjega nasproti obrobnemu vsiljevati pota, tuja njihovemu naravnemu daru, gluha za njihov ustvarjalni nemir. Tako je postala že utrjena navada, da se tudi urednik vse pogosteje oglašča ali predvsem kot avtor z večjo ali manjšo težo tega, kar »stojk« za njim kot njegovo delo, kot razviden in javnosti dostopen rezultat njegovih ustvarjalnih zmogljivosti. Dociranje, tudi modro in najmodrejše, nima v našem sodobnem svetu nobene prave moči. Sociopsiholoških razlag takšnega stanja ni malo, zanesljivo pa to potrjuje naša praksa, vsak dan in na vsakem področju. Tudi na literarnem. Marsikomu se to stanje vidi kot anarhija, mnogim — zlasti ustvarjalcem samim — pa kot dragocena pridobitev vse bolj osvobajajočega se človeka, ki čuti potrebo po ohranitvi svoje osebne, nezamenljive identitete in se odloča za skupna pota, za skupne projekte, se vključuje v skupna hotenja, bojuje za skupne cilje vse bolj na osnovi svobodne menjave dela — če naj si izposodim to ekonomsko, ustavno oznako — ali svobodnega združevanja svojega dela z delom drugih. Vse bolj zavestno, osveščeno in osvobodno. In šele od tu dalje, najbrž, je treba iskati sintezo, identificirati skupne potrebe in hotenja, že prej pa je treba spoznati našo skupno ustvarjalno zmogljivost.

Smo v sedanjem trenutku, znotraj nezaviljive usode slovenske knjige in sploh tiste pisane besede, ki sili k zbranejšemu razmišljanju, tudi k določeni intelektualni zbranosti estetskega in duhovnega užitka, bližje združevanju ali razhajanju ustvarjalnih sil? So skupne ambicije, na tem področju, že dovolj opredeljene? Vsekakor pa je prav, da je razprava o knjigi vpeta v celovito razpravljanje o kulturi.

Zato je prav in spodbudno, da je to razpravljanje zajelo tako širok obseg, kajti problemi so in tudi zagate so. Nedvomno: stanje je v določenem smislu celo nevzdržno, prav zato pa ne gre prezreti ničesar, kar bi lahko — če naj se vrnemo na začetek tega razmišljanja o kulturi — ugotovljeno potrebo družbe spremenilo v intimno potrebo posameznika v njej.